

KÖK HAYA (HAKASYA) YAZITI ÜZERİNDE YENİ OKUMA VE ANLAMLANDIRMALAR*

New Readings and Interpretations of Kök Haya (Khakassia) Inscription

Новое чтение и сигнификация надписи Кёк Хая (Хакасия)

Erhan AYDIN**

Gazi Türkiyat, Bahar 2014/14: 41-46

Özet: Yenisey veya Sayan bölgesi yazıtları ilk bulunan runik harfli yazıtlardır. Bugüne değin çok sayıda yazıt bulunmuş ve son bilgilere göre bunların sayısı 250 civarındadır. Bu makalede Hakasya bölgesi yazıtlarından olan ve numaralandırılmamış yazıtlar grubunda yer alan Kök Haya Yazıtı üzerinde durulacaktır. Daha önce İ. L. Kızlasov tarafından yayımlanmış olan yazıt, Kızlasov'un verdiği runik çizimden hareket edilerek yeniden okunup anlamlandırılacak, maka-lenin son bölümünde ise yazıtta geçen kimi sorunlu sözcükler üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Runik, Eski Türk Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Kök Haya Yazıtı.

Abstract: The Yenisei or Sajan inscriptions are the first found runic letter inscriptions. So far, numerous inscriptions were found, and according to recent figures reached the number of inscriptions on almost 250. In this work, some explanations on the Kök Haya are made in-scription, which is located on the Khakassia territory under the unnumbered inscriptions. The previously published by İ. L. Kızlasov inscription is read from the runic drawing starting again and interpreted. In the last part of the article, some of the problematic words in the inscription will be emphasized.

Key words: Runic, The Old Turkic Inscriptions, Yenisei Inscriptions, Kök Haya Inscription.

Аннотация: Надписи в области Енисея и Саяна являются первыми найденными руническими надписями. До сегодняшнего дня найдено множество надписей и по последним данным число их составляет примерно 250 штук. В данной статье рассматривается надпись Кёк Хая относящаяся к надписям области Хакасии и к группе нenumерованных надписей. Эта надпись раньше была опубликована И.Л. Кызласовым. В данной статье надпись будет прочтена и сигнифицирована заново по руническим чертежам данным Кызласовым. А также в конце статьи будут рассмотрены некоторые проблемные слова.

Ключевые слова: Руника, древнетюркские надписи, Енисейские надписи, надпись Кёк Хая.

Giriş

Yenisey yazıtları veya Sayan bölgesi yazıtları olarak bilinen yazıtların büyük bir bölümü yukarı Yenisey vadisinde, doğuda Tuva'nın başkenti Kızıl'dan 60 km. uzaklıkta bulunan Sargal-Aksı'dan başlayarak batıda Hemçik Irmağı yakınındaki Şançi kırlarına kadar 200 kilometrelik mesafede toplanmaktadır (Kormuşin 2001: 259).

* Bu makale, 22-25.11.2012 tarihleri arasında Berlin/Almanya'da düzenlenen "International Symposium: Marginale Formen des alttürkischen Schrifttums: Nicht-klassische alttürkische Runeninschriften im Zentrum Eurasiens und ihre Entzifferung" başlıklı sempozyuma sunulan bildirinin güncellenmiş biçimidir.

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri/TÜRKİYE. ayerhan@gmail.com

Bugün toplam sayısının 250'ye yaklaştığını bildiğimiz bu yazıtların bir bölümü numaralandırılmamıştır. Numaralandırılmamış yazıtlardan biri de Hakasya'da bulunmuş olan Kök Haya Yazıtı'dır. Bu makalede, yazıtın İ. L. Kızlasov'un verdiği runik çizimden yararlanılarak yeni bir yayımı yapılacaktır.

1. YAZITIN TAVSİFİ

Yenisey bölgesinin numaralandırılmamış yazıtlarından olan Kök Haya Yazıtı 1983 yılında E. A. Sebastyanova ve V. F. Kapel'ko tarafından Hakasya'da, Abakan Irmağının sol kolu olan Yes Irmağının 3,5 km. yukarısında, Kök Haya denilen yerde bulunmuştur. Yazıt, kaya yüzüne kırmızı boya ile yazılmış olup 1985-1988 yıllarında L. R. Kızlasov tarafından da incelenmiştir. Yazıtın yüksekliği 43 cm., genişliği ise 12-15 cm.'dir. Metnin son bölümü daha iyi korunmuş, ilk bölümünde ise önemli ölçüde silinmeler tespit edilmiştir. Yazıtın satır genişlikleri 7,5 – 7,7 cm. arasındadır. İ. L. Kızlasov yazı karakteri bakımından Ak-Yüs I (E 38) Yazıtı'nı andırdığını belirtir (1994: 149-150). İlk kez İ. L. Kızlasov tarafından çizimleri verilmiş (1994: 149, 151), yine Kızlasov tarafından transliterasyonu, transkripsiyonu ve Rusça tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (1998: 74-75).

D. D. Vasilyev, 26 Nisan 2012 günü e-posta ile görüşmemizde V. F. Kapel'ko'nun yazıtın çizimini kendisine gösterdiğini, ayrıca kendisinin de yazıtı yerinde gördüğünü söyledi. Birkaç yıl sonra bölgeye tekrar gittiğini ancak yazıtı tekrar göremediğini, o günün çok fırtınalı ve yağmurlu olduğunu, belki de kendisinin fark edemediğini beyan etti. Ayrıca hem yazıtı yerinde gördüğünde hem de yazıtın fotoğraflarına baktığında yazıttaki harflerin kırmızı boya ile yapıldığını ve harflerin çok net olduğunu, içinde bir kuşku olduğunu, bu nedenle sonradan yani yakın zamanlarda yazılmış olabileceği kuşkusunu hâlâ taşıdığını belirtti.

Gerçekten de yazıtın ilk bölümü silinmiş olsa da geri kalan, özellikle son bölümdeki harfler çok okunaklıdır. Harflerin çizgileri de oldukça kalın bir biçimde yapılmıştır. Kırmızı boya ile çizilmiş olması bazı kuşkuları beraberinde getirmiştir. Bildirinin notlar bölümünde Yenisey yazıtlarının genel söz varlığı göz önüne alındığında sonradan kötü niyetli kişiler tarafından çizilmiş olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

2. ÖNCEKİ OKUMA VE ANLAMLANDIRMALAR

Kızlasov'un yaptığı transkripsiyon (1998: 74):

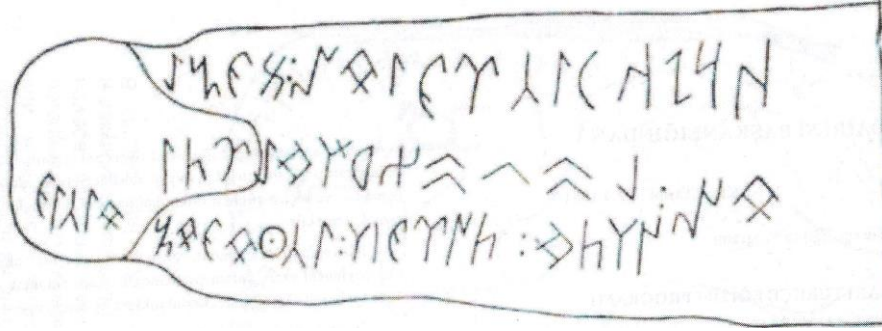
I. ...a(?)(:?) (e)nin(?) : biŋ(? ~ebi?) (e)r (e)rd(ä)min : b(i)t(i)n

II. ... lä : (a)l (e)s(i)z : b(a)glig : bu (a)zun : jek (i)nč(?) uqug

III. iri (?) : . .ra : ozi (~ uzi)

4. AÇIKLAMALAR

4. 1. *bçn*: Kızlasov 1. satırın sonunda bulunan bu üç harfi *bitin* okumuş ve 'будь написан' biçiminde anlamlandırmıştır. ç (ʎ) harfine daha çok benzeyen şekil *t* (h) olarak da düşünülebilir. Ancak *bitin* biçiminin kökü olan *biti-* 'yazmak, hâkketmek' fiili açık ise de *n* sesinin ne olduğu belli değildir. Biz burayı eksik yazım varsayarak *biçigin* 'yazıtını' okumak ve anlamlandırmak istiyoruz. Fakat *bitig* sözcüğünün ç'li biçiminin yazıtlar döneminde geçip geçmediği üzerinde durmak gerekir. *Biçig* sözcüğü Yenisey yazıtlarından olan Tuba III (E 37) Yazıtı'nın 3. satırında tespit edilmiştir: *bän öltüm türgeş bän çan(çän?) bæg bän biçig'* "Ben öldüm. (Ben) Türgeş'im. (Ben) Çang Bey'im. (Bu) yazıt(im)." Buradaki ç sesi çok açık olup ç harfi ile yazılmıştır.

http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=copies/562.gif

bitig sözcüğünün ç sesli biçimi Moğolistan'daki yazıtlarda tespit edilmemiştir. Sözcüğün ç ile yazılmış olması oldukça ilginçtir. Sözcüğün Mo.'ya *biçig* olarak geçmesi bilinen bir şeydir. Krş. (TMEN II, No. 717), (VEWT 75). Doerfer, kuzeydoğu Türk dillerindeki *biçik* ~ *piçik* ve *piçi-* gibi biçimlerin Mo.'dan geri ödünçleme ile alındığını, Mo. > Tung. *biçi-* olarak geçtiğini belirtir (TMEN II, No. 717). Bununla beraber *bitig* bu yazıtta ve Tuba III (E 37) Yazıtı'nda neden ç harfi ile yazılmıştır? Acaba

Mo.'dan geri ödünçlenmiş biçim ile mi karşı karşıyayız? Kök Haya Yazıtı'ndaki harfler *beçin* 'maymun' okumaya da elverişlidir ancak *beçin* sözcüğü yazıtlar döneminde 'maymun' anlamıyla tek başına kullanılmış olamaz. Lakin maymun yılı olarak kullanılabilir ki Yenisey yazıtlarının hiçbirinde on iki hayvanlı takvimdeki yılların kullanıldığına dair örnek yoktur. Yalnızca Elegest I (E 10) Yazıtı'nın 9. satırında *blar]s yлта* okunabilecek bir ibare vardır. Ancak *bars* sözcüğünde yalnızca *b* ve *s* sesleri belirgindir. Bu nedenle Kök Haya Yazıtı'nın 1. satırının sonundaki sözcüğü *biçiğin* biçiminin eksik yazımı olarak düşünmek daha uygun görünmektedir.

4. 2. *bağlıg bo<|>zun* "bağlı (tâbi) olsun!": Kızlasov burayı *b(a)gliğ* : *bu (a)zun* "из разряда обмана и зла" biçiminde okumuş ve anlamlandırmıştır (1998: 74). Bu birleşik fiilin yardımcı fiilinde *l* sesinin yazımının unutulduğu söylenebilir. Bu durumda *bağlıg bolzun* okunabilir ve "bağlı olsun, tâbi olsun" gibi bir anlamla karşılanabilir.

4. 3. *yäk änç ukug*: Kızlasov tereddütlü olmakla birlikte ilk sözcüğü *yek* okuyup 'демон (?)' olarak anlamlandırır. *yäk* 'şeytan' sözcüğü yazıtlar döneminde tespit edilmemiştir. Bu nedenle bu yazıtta *yäk* sözcüğünün geçmesi oldukça kuşkuludur. Clauson *yäk* maddesinde Uygurcadan örnekler verir (ED 910a). Ayrıca krş. (DTS 253). *Yäk* 'şeytan' anlamındaki sözcüğün bir Yenisey yazıtında geçmesi oldukça düşündürücü olmakla birlikte 2. satırın son bölümünde bulunan harfler 𐰀𐰃𐰄𐰆𐰇𐰈 ancak *yäk änç ukug* okumaya olanak vermektedir. *Yäk* sözcüğünün 'şeytan' anlamından başka 'ruh' anlamında olduğu varsayıldığında *yäk änç ukug* öbeğini "ruhlar huzur (bulsun), bilinç" biçiminde anlamlandırmak mümkün olabilir. *änç* sözcüğü ise Yenisey yazıtlarında yalnızca bu yazıtta tespit edilmiş olup diğer runik yazıtlarda geçmemiştir.

Önceleri, KT D 32'de *änç uladı* biçiminde okunagelen söz öbeği daha sonra *ançoladı* olarak düzeltilmiştir. *ançola-* 'sunmak, takdim etmek' fiilinin < Çin. *an chang* 暗償 + Tü. +/A- biçiminde yapıldığı genel kanaattir. Ayrıntı için bk. (Ölmez 1995: 228). Clauson, *änç* ile ilgili olarak Uygur ve sonrası dönemden örnekler verip 'tranquil, at peace, at rest' olarak anlamlandırır (ED 171b-172a). Söz öbeğinin son bölümü olan *ukug* ise herhâlde *uk-u-g* biçiminde *uk-* fiilinden ad yapılmış olmalıdır. Bu durumda 'bilinç, anlayış' gibi bir anlamla karşılanabilir. 2. satırın sonunda bulunan *yäk änç ukug* söz öbeğinin "şeytan, huzur, bilinç (anlayış)" veya *yäk* sözcüğünü 'ruh' anlamında varsayarak "ruhlar huzur (bulsun), bilinç (anlayış)" biçiminde anlamlandırmak mümkün olabilir. Belki de *ukug* 'bilinç, anlayış' sözcüğü anlam bakımından 3. satırın başına aittir.

4. 4. *oza*: Kızlasov *ozi* (~ *uzi*) biçiminde okumuştur (1998: 74). *ozi* veya *uzi* biçimi anlamlı bir ifade değildir. Sondaki ünlü *I* değil *A* varsayıldığında (ki iki harfin tek farkı sol alttaki çizgidir) *oza* okuyup "kurtulup, kurtularak" gibi bir anlamla karşılanabilir. Eğer önerdiğimiz okuyuş doğruysa *oz-* fiili Yenisey yazıtları içerisinde bir tek bu yazıtta tespit edilmiş olmaktadır. *oz-* fiili 'kurtul-' anlamıyla BK D 28'de tespit edilmiştir. *oz-* fiilinin eski Türkçedeki kullanım alanı için bk. (ED 279b).

5. SONUÇ

Hakasya'daki runik yazıtlardan olan Kök Haya Yazıtı'nı ilk kez İ. L. Kızlasov bilim dünyasına tanıtmış ve yayımlamıştır. Kaya üzerine kırmızı boya ile ve oldukça kalın biçimde yazılması yazıtın sonradan birtakım kötü niyetli kimseler tarafından yapıldığı kuşkusunu taşımamıza neden olmuştur. Ancak yazıttaki çözümü zor sözcüklerin bulunması yazıtın diğer Yenisey yazıtları gibi VIII-IX. yüzyıldan kaldığını düşünmemize olanak sağlamaktadır. Yazıtın yeniden ve daha ayrıntılı bir estampajının alınmasında yarar olduğu düşünülmektedir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- DTS: NADELYAYEV, V. M. – D. M. NASILOV – E. R. TENİŞEV – A. M. ŞÇERBAK (1969), *Drevnetjurkskij Slovar'*, Leningrad: Nauka.
- ED: CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University.
- http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=copies/562.gif (E.T.: 01.03.2014).
- KIZLASOV, İ. L. (1994), *Runiçeskie pis'mennosti Yevraziyskih stepey*, Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk, Institut Archeologii.
- KIZLASOV, İ. L. (1998), "Kalyam na Yeniseye (Çernil'naya runiçeskaja nadpis' iz Chakasii)", *Tatarskaya Archeologiya* 1998/2 (3), 73-86.
- KORMUŞİN, İ. V. (2001), "Kuzey Tuva Ögök-Turan Vadisindeki Göktürk Anıtlarının Bazı Özellikleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* 2000, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 257-261.
- ÖLMEZ, Mehmet (1995), "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (1)", *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, 227-229.
- VASİLYEV, D. D. (2011), "Güney Sibirya'daki Gök Türk Runik Yazıtlarında Adları Geçen Kişilerin Hayatları ve Kahramanlıkları Hakkındaki Tarihi Bilgiler", *"Orhon yazıtlarının bulunuşundan 120 yıl sonra Türklük bilimi ve 21. yüzyıl" konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Ed.: Ülkü Çelik Şavk), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, c. 2, 901-910.
- VEWT: RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.